

„Et aiestat en Ongri' et en Franssa” /

„És valék úgy Magyar-, mint Franciaországba”

PILISI GÓTIKA

II. ANDRÁS FRANCIA KAPCSOLATAI

PILISI GÓTIKA

II. ANDRÁS

FRANCIA

KAPCSOLATAI

PILISI GÓTIKA

II. ANDRÁS FRANCIA KAPCSOLATAI

A Ferenczy Múzeumban, Szentendrén megrendezett,
2016. május 16. és június 30. közötti kiállítás katalógusa

szerkesztette **BÁRÁNY ATTILA, BENKŐ ELEK, KÁRPÁTI ZOLTÁN**

DEBRECEN – SZENTENDRE 2016

MEMORIA HUNGARIAE 3

Sorozatszerkesztő BÁRÁNY ATTILA

A MTA-DE Lendület „Magyarország a középkori Európában” kutatócsoport kiadványa.

MTA Támogatott Kutatócsoportok Irodája, LP2014–13/2014.

Kutatócsoport-vezető BÁRÁNY ATTILA • memhungunideb.hu

Felelős kiadó FERENCZY MÚZEUMI CENTRUM, Szentendre • muzeumicentrum.hu

GULYÁS GÁBOR igazgató

Együttműködő partner MTA BTK RÉGÉSZETI INTÉZET • ri.btk.mta.hu

Könyvterv KELEMEN RICHÁRD • ke.net/kelemenrichard

ISBN 978 963 508 837 9

ISSN 2498 7794

© 2016, MTA-DE Lendület „Magyarország a középkori Európában” kutatócsoport

© Bárány Attila © Benkő Elek © Györkös Attila © Kiss Gergely © Novák Ádám

A mű szerzői jogilag védett. Minden jog, így különösen a sokszorosítás, terjesztés és fordítás joga fenntartva.

A mű a kiadó írásbeli hozzájárulása nélkül részben sem reprodukálható, elektronikus rendszerek felhasználásával nem dolgozható fel, azokban nem tárolható, azokkal nem sokszorozható és nem terjeszthető.

Printed in Hungary

Ferenczy Múzeumi Centrum, Szentendre

Tartalomjegyzék

7	Előszó – Gulyás Gábor
11	III. Béla (1172–1196) nyugati kapcsolatai – Bárány Attila
12	II. András, az európai uralkodó – Bárány Attila
17	Magyar főpapok a „párizsi egyetemen” (Studium Parisiense) és a magyar királyi kancellária – Kiss Gergely
25	Francia származású főpapok II. András uralkodása idején – Kiss Gergely
39	Főpapi pecsétek II. András korában – Novák Ádám
47	II. András pecsétjei – Novák Ádám
53	A keresztes hadjárat és a Latin Császárság – Bárány Attila
63	Jolánta királyné és a Courtenay-familia – Bárány Attila
71	Courtenay Róbert Magyarországon (1220–1221) – Bárány Attila
77	Anjou Izabella magyar királynéi pecsétjei – Novák Ádám
81	A középkori pecsétek 3D modellezéséről – Novák Ádám
83	A ciszterci rend – Györkös Attila, Benkő Elek
87	A ciszterci rend a középkori Magyarországon. A pilisi monostor – Györkös Attila, Bárány Attila, Novák Ádám
99	A pilisi monostor alapítása és építéstörténete – Benkő Elek
113	Temetkezések a középkori pilisi apátságban – Benkő Elek
123	A pilisi lovagi sír a káptalanteremben – Bárány Attila – Benkő Elek
133	A pilisi ciszterci monostor könyvtárának régészeti maradványai – Benkő Elek
141	Összefoglalás
147	Bibliográfia

Gulyás Gábor

Előszó

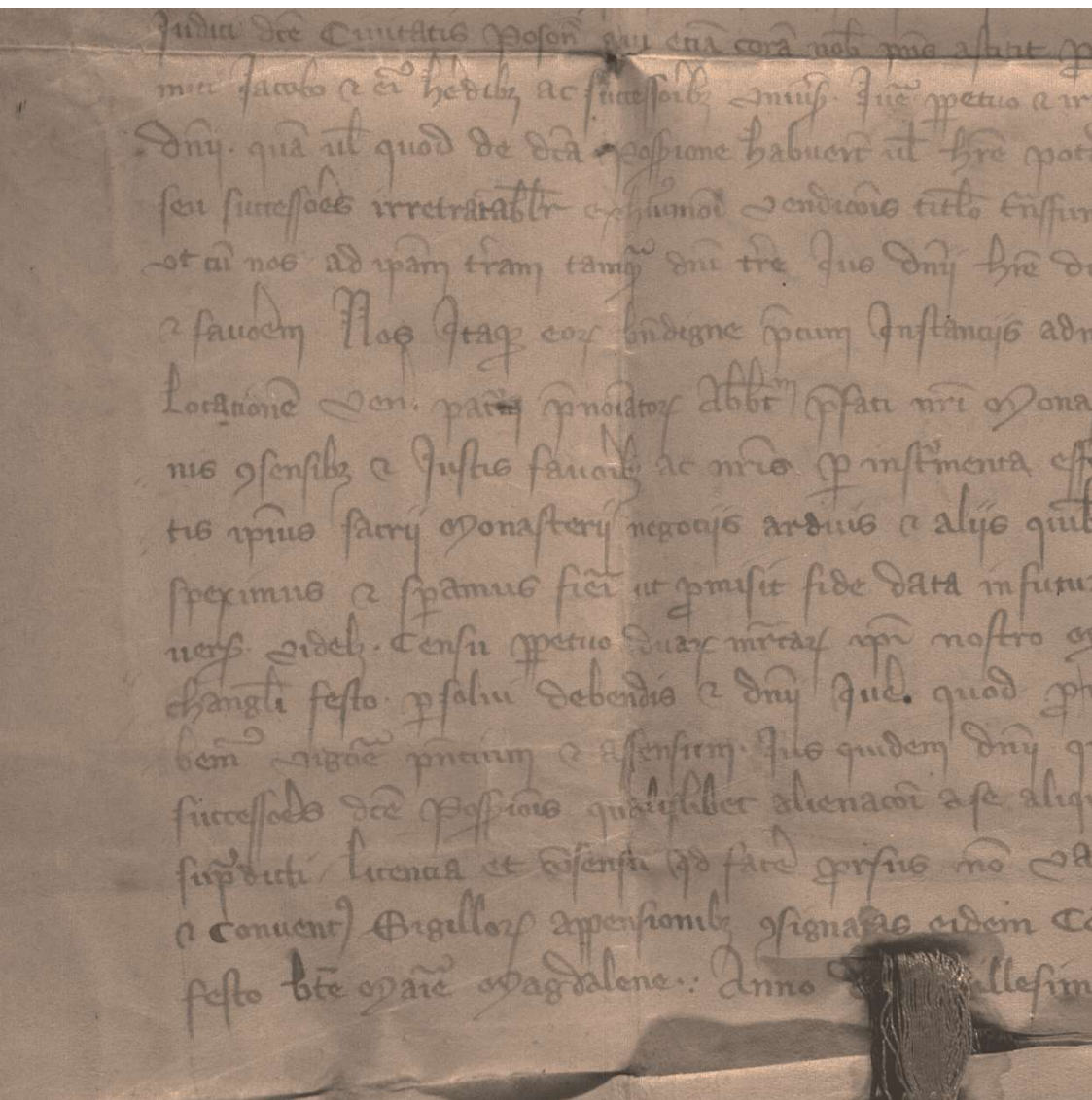
Nem régóta, mindössze Giorgio Vasari híres könyvének megjelenésétől kezdve nevezzük az úgynevezett „érett középkor” művészetét gótikának. A *goticó*, azaz a *barbár* megjelölés sokáig pejoratív volt, mint ahogyan a „sötét” középkorról is jóideig lesajnáló módon volt szokás nyilatkozni. Jellemző, hogy széles körben képes volt hatást elérni egy olyan teória, amely szerint a 7., a 8. és a 9. századot a történészek csak utólag iktatták be a történetírásba, valójában nem is voltak ilyen századok ... A német Heriberg Illig: *Kitalált középkor* című, magyarul tizenöt évvel ezelőtt kiadott könyve abból indult ki, hogy mivel XIII. Gergely pápa 1582-es naptárreformja hibás volt, három évszázadot kénytelenek voltak beleírni a történelembe. Ezt a feltételezést sokan, sokféleképpen támadták – de minden kétséget kizáróan cáfolni csak egyetlen diszciplína tudta: a régészet. A fennmaradt és előkerült tárgyi emlékek egyértelműen bizonyítják Illig állításának képtelenségét.

Nincsenek „jelentéktelen” korok: a középkor ugyanolyan izgalmas és fontos időszak az emberi történelemnek, mint az antikvitás és az újkor. Ugyanakkor a művészi értékei kevésbé ismertek, ami főként a reneszánszsal útjára indult új művészeti korszakparadigmáknak köszönhető. A nyugati művészet története azóta az antikvitással kezdődik, amelynek a világát a középkor kétségkívül nagyon kevésbé örökölte tovább. Ebben semmi különös nincs: minden új korszak az előző tagadásaként, nem pedig folytatásaként tételezi magát.

Miközben a magyar államalapítást követő évszázadok történelmünk legsikeresebb időszakai közé tartoznak, a kulturális örökségben ez nagyon kevésbé jelenik meg. Gótika Magyarországon? Olyan domináns módon, ahogyan Franciaországban vagy Angliában, mifelénk nem volt. Ráadásul a ciszterciek által épített templomok jelentős része a török hódoltság alatt megsemmisült. A visegrádi vár, a Mátyás-templom vagy a kassai dóm világviszonylatban is figyelemre méltó épület, a Kolozsvári-tesztvérek Sárkányölő György-szobra, a lőcsei szárnyasoltár és a győri Szent László herma is jelentős, született néhány európai szintű miniatúra (leginkább a Képes Krónikába), de ezeken túl alig valami ... A kései értelmezőnek könnyen

az lehet az érzése, mintha a gótika mifelénk csak mutatóban jelent volna meg. Ez hamis lát-
szat. Ahogyan hatalmpolitikai szempontból a középkori magyar királyság Európa jelentős
tényezője volt, úgy a korabeli magyar „magaskultúra” is szinkronban volt a nyugati telje-
sítményekkel. Azt, hogy ez miképpen jelent meg a mindennapokban, legplasztikusabb
módon a régészet képes felmutatni. Egy régészeti kiállítás ambíciója aligha lehet más, mint
hogy ezt ne csupán a szakmai érdeklődőknek tegye meg, hanem az úgynevezett művelt
nagyközönségnek is. A *Pilisi gótika* című kiállítás egy egész világot rekonstruál – látványos
módon, de az előkerült tárgyi emlékek kiállításával hitelesítve. A kövek mögött felsej-
lik egy gondolkodásmód, amely egyszerre volt földhöz ragadt és égbe törő, egyszerre épí-
tett a személyes élményekre és a transzcendenciára. Ez utóbbit az égbolt fölött vélte megta-
lálni: emberalakot formáló szobrai jórészt fölfelé néznek s az épületek is a magasba törnek.
Legnagyobb témája mégis – Isten és a hit enigmáján túl – a *halál* volt. Azt hiszem, soha nem
volt olyan meghatározó része a kultúrának a halállal való számvetés, mint a középkorban.
A kiállítás ezt a gondolkodásmódot is megidézi, amikor a tárlat lehangsúlyosabb helyére
egy sír rekonstrukcióját helyezi. Ki fektetett ott? Hogy került oda? Igazi középkori rejtély,
amit – Umberto Eco *A rózsza neve* című remekműve óta tudjuk – rettentő nehéz felfejteni.
Itt fikciók is vannak, nem csupán tények, mint a szigorú tudományban – ezért is lehet külö-
nösen érdekes a látogatók többségének.

A Pilis mindig is izgalmas hely volt – sötét titkok, legendák, emlékezetes történetek kötőd-
nek hozzá. A kiállítás egy olyan időszak titkait idézi meg, amelyről nagyon keveset tudunk.
Mindemellett ez a szó szoros értelmében hiánypótló, jelentős vállalkozás – régészet, történet-
tudomány és művészet találkozása a kiállítótérben – arra is lehetőséget ad, hogy a múlthoz
való, folyton változó viszonyunkat aktuálisan tisztázzuk a magunk számára. Hogy a középkort
ne „sötétnek”, hanem izgalmasnak lássuk.

Bárány Attila – Györkös Attila – Novák Ádám

A ciszterci rend a középkori Magyar- országon. A pilisi monostor

A rend közép-európai megjelenését a stájer-országi Rein (1129) és alsó-ausztriai Heiligenkreuz (1133) kolostorainak megalapítása jelzi. Ez utóbbiból kért szerzeteseket II. Géza magyar király (1141–1162), aki cikádori (ma Bátaszék) birtokán telepítette le őket 1142-ben. A megtelepedés beleillett a rend általános terjedésének folyamatába: ugyanebben az időszakban keletkeztek első kasztíliai (Fitero, 1140; Renzi, 2015. 118.), lengyel (Jędrzejów, 1140; Lekno, 1142; Wollenberg, 2000. 327.), majd cseh (Sedlec, 1158; Wolverton, 2001. 117.) kolostorai is.

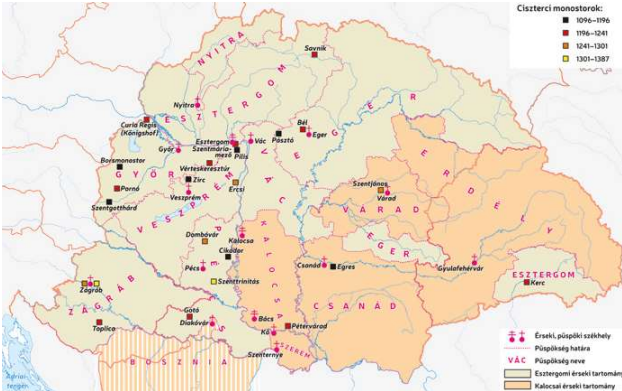
Néhány évtizednyi szünet után a francia családi kapcsolatokkal rendelkező III. Béla uralkodása idején kezdődött el a rend magyarországi „aranykora”. Ekkor már nem osztrák közvetítéssel, hanem közvetlenül francia kolostorokból érkeztek szerzetesek, hogy hazánkban alapítsanak rendházakat

A telepítés dinamikáját jól jelzi, hogy tizenkét esztendőn belül jöttek létre Egres (1179), Zirc (1182), Szentgotthárd (1184), Pásztó (1191) rendházai.

A betelepítések ezen szakaszában alapították a pilisi (ma Pilisszentkereszt) apátságot is 1184-ben a franciaországi Acey-ből (Clairvaux filiájából) érkezett szerzetesek (Kosza 1995; de Cevins 2000. 453–484.). Jelentőségét mutatja, hogy a Képes Krónika szerint itt temették el II. András első feleségét, az 1213-ben meggyilkolt Gertrudis királynét.¹ Birtokai és jövedelmei – különösen az értékes pozsonyi, csütörtökhelyi és győri vámrészek – révén Pilis a leggazdagabb magyar ciszterci intézmények közé tartozott. A monostor az Árpádok számára fontos területen létesült.

¹ Képes Krónika. Ford. Geréb László. Budapest, 1993. 105.

← István pilisi apát 1341-es oklevelének részlete, MNL OL DL 71 357.

1 Ciszterci monostorok a középkori magyar királyságban 1142–1540
F. Romhányi, 2000. adatai alapján.

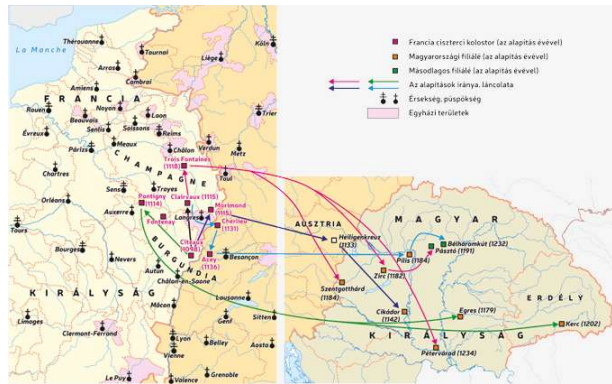
Nem félreeső helyen, hanem annak a kövezett útnak a mentén feküdt, amely Óbudát és Esztergomot kötötte össze. (Benkő, 2011.)

Imre és II. András királyok, valamint püspökök és nagyurak is alapítottak rendházakat, elsősorban az ország végvidékein. Így Erdélyben Kerc (ma Cârța, Románia, 1202), Horvátországban és Szlavóniában Tóplica/Topuszkó (ma Topusko, 1208) és Gotó (ma Kutjevo), a Felvidéken Szepes (tapolca) (ma Sevník, Szlovákia, 1223), illetve Burgenlandban Borsmonostor (ma Klostermarienberg, Ausztria, 1197) jelzik a „szürke barátok” előretörését (F. Romhányi, 1995. 188–191. sqq.). **1, 2, 3**

A ciszterek – köztük a pilisi apát is – a 13. század első felében és derekán gyakorta teljesítettek mind királyi, mind szentszéki szolgálatot. A 13. század folyamán Zirc mellett Pilis Boldogságos Szűz Mária-egyházának szerzetesei jártak el a legtöbbször pápai megbízásban, messze meghaladva e téren más, akár korábban alapított apátságokat (Cikádor, Topuszkó, Borsmonostor, Egres) Az egyik legfontosabb szentszéki kiküldetését Imre idejében, III. Incétől kapta az apát, hogy járjon el az esztergomi és a kalocsai érsek konfliktusában (1203). Pilis – jóllehet, más bírákkal együtt – járt el olyan nagy jelentőségű ügyekben, mint a pannonthalmi apát és az esztergomi érsek, vagy a veszprémi káptalan, továbbá a kalocsai érsek és a pécsi püspök viszálya. Vizsgálta a váci püspök vagy a fehér-

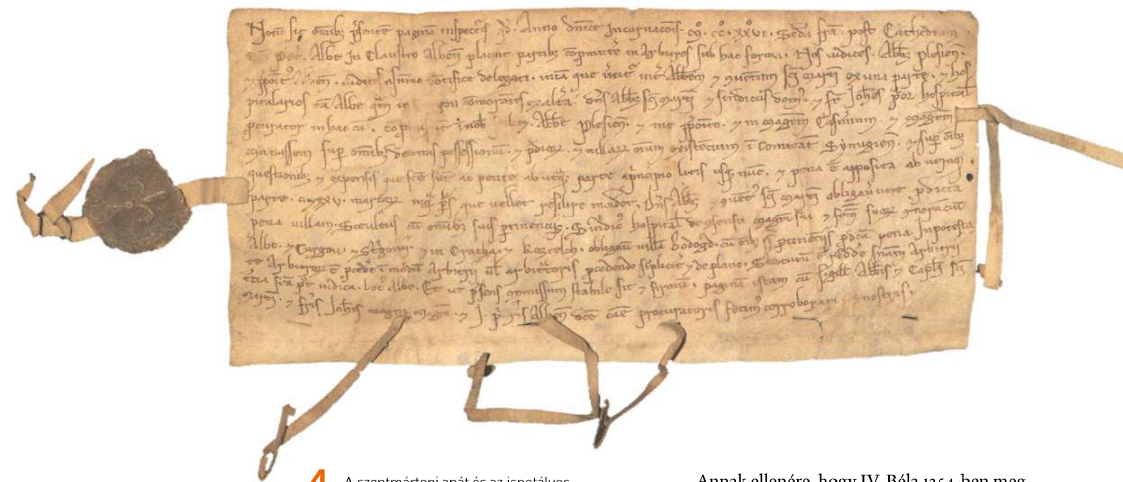
vári prépost elleni vádakat, s eljárt a kettős püspökválasztás ügyében Váradon is (Békefi, 1891–92. I. 129–145., 239–240., Oklevéltár n. 5–6.; 9–34.; PRT I. n. 84.; Theiner, I. n. 21., 121., 242., 323., 384., ÁUO I. n. 118.; MES I. n. 472.) 1226-ban egy somogyi tizedperrel kapcsolatos oklevél nyolc pecsétje közé a pilisi apát pápai bíróként függesztette a sajátját – jóllehet az mára elveszett. **4**

Az Árpádokkal való szoros kapcsolatát jelzi, hogy Pilis igen korán rangos uralkodói megbízatásokat is teljesített. 1202-ben a keresztes eskü halasztását kieszközölendő küldi Imre király az apátot Rómába. Nem lehet véletlen, hogy Imre a keresztes háború céljára összegyűjtött pénzt és egyéb kincseket is Pilisen helyezte el (Békefi, 1891–92. n. 7.). Az apátság továbbra is jelentős szerepet játszott a keresztes hadjáratokban: 1217-ben két ciszter testvér is elkísérte a királyt a Szentföldre. 1241-ben pedig IX. Gergely pápa II. Frigyes ellen hirdetett keresztes hadjáratot, de meghagyta, hogy akik a Szentföldre mentek volna, esküjüket átválthatják azzal, hogy tervezett útjuk költségeit az esztergomi érsek mellett a pilisi apátnál helyezik letétbe (Theiner, I. 328.; Békefi, 1891–92. n. 24., ÁUO II. n. 74.; Hervay, 1984. 142.) A Szentszék kifejezett oltalmába vette Pilist és megerősítette II. András adományait (1236: MES I. n. 114.; Theiner, I. n. 254.). Igen korán filiákat épített ki (Pásztó, 1191; Bélaháromkút, 1232; Ábrahám, 1270).

2 Filiáció: francia alapítású magyar ciszterci kolostorok a 12–13. században.
de Cevins, 2000. 459. adatai alapján.

3	PONTIGNY (1114)		EGRES (1179)	KERC (1202) KERESZTÚR (1214)
			CIKÁDOR (1142)	
		HEILIGENKREUZ (1133)	BORSMONOSTOR (1197)	
	MORIMOND (1115)	WACHOCK (1179)	SZEPESTAPOLCA (1223)	
		VIKTRING (1142)	ZÁGRÁB (1256)	
CÎTEAUX (1098)	CHERIEU (1131)	ACEY (1136)	PILIS (1184)	BÉLAPÁTFALVA (1232) ÁBRAHÁM (1270)
			ZIRC (1182)	PÁSZTÓ (1191) GOTÓ (1232)
CLAIRVAUX (1115)			TOPOLICA (1208)	ERCSI (1253)
			BÉLAKÚT (PÉTERVÁRAD, 1234)	
	TROIS FONTAINES (1118)		SZENTGÖTTHÁRD (1184)	PORNÓ (1234)

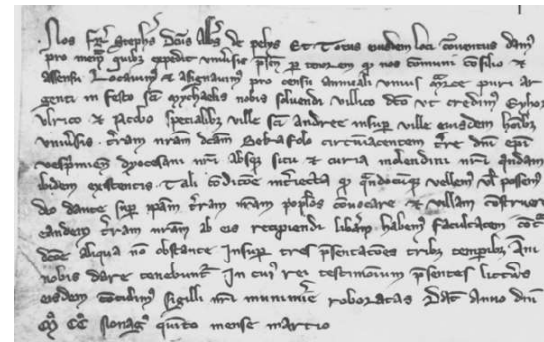

4 A szentmártoni apát és az ispotályos perjel elfogadják a pilisi apátot és a fehérvári prépostot, mint pápai bírakat tizedperükben békebíróknak. Fehérvár, 1226. február 23. PBFL Capsa 31 P (83) MNL OL DF 206 884. A megmaradt – lilíornos – pecsét a Johannita Rend magyarországi perjeléé. (PRT I. 672.; n. 82.; ÁUO I. n. 132.; MREV I. n. 83.)

Annak ellenére, hogy IV. Béla 1254-ben megerősítette az apátságot jogaiban és birtokaiban, majd újabb adományokban is részesítette, a királyi család kegyeltjeivé a szegénységideált intenzívebben képviselő koldulórendek (a domonkosok és később különösen a ferencesek) váltak, és a ciszterci kolostorok lassú hanyatlásnak indultak (Koszta, 1993). Az 1260-as évektől Pilis is egyre kevesebb megbízatást látott el.

A 13. század végétől a monostor anyagi helyzete romlott, az erőszakos foglalások miatt egyes falvai elnéptelenednek. Kénytelen volt bérbe- vagy eladni egyes földjeit, másokért sikertelenül pereskedett s elveszített (pl. 1327, 1330: DL 40 049. 10okt. XI. n. 100.; XIV. n. 399.). A Pozsonyban a tatárjárás után a város

5 István pilisi apát és a konvent villa Sancti Andree népének (szentendrei telepéseknek) bérbe adja Bekafolo földet, kivéve egy malmot, évi egy ezüstmárkáért. Felhatalmazza a bérelőket, hogy a helyet lakókkal betelepítsék. 1295. március. VÉL Veszprémi székeskáptalan hiteleshelyi levéltára, U 431; MNL OL DF 229 864. HO V. n. 65.; Reg. Bártfai Szabó, 1938. n. 145.; Bakács, 1982. n. 249. (Az adatot vagy Békásmegyerre, vagy a szentendrei határban lévő búkai pusztára vonatkoztatják. ÁMTF IV. 697.; Ferenczi, 2014. 147.)

erősítése végett, saját költségen épített torony és házak állapota leromlott. A visegrádi udvarhelyüket is kénytelenek voltak áruba bocsátani. Vámjaik egy része idegen kézre került. **5**

Mindennek ellenére az Anjouk alatt mégis megőrzött valaamennyit a súlyából, hiszen a 14. század derekán újfent szentszéki kiküldötként járt el az apát. **6**

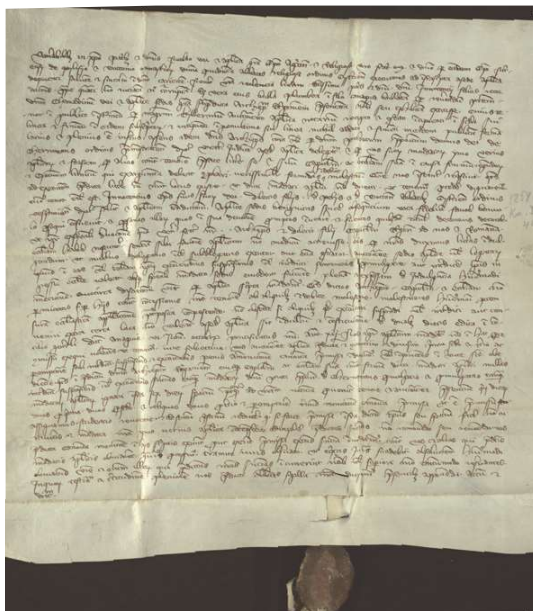
Nagy Lajos maga is ellátogatott a monostorba, valamint az apátot bízta meg az Aachenben létesítendő kápolna munkálatainak az irányításával, valamint az ereklyékkel és egyházi kegytárgyakkal való berendezésével.

1357-ben az ausztriai Reinből érkező vizitátor jelentésének tanúsága szerint a magyarországi rendházakban alig éltek szerzetesek (Békefi, 1891–92; Solymosi, 1984. 241–42.).

Pilis gazdasági helyzete Nagy Lajos alatt konszolidálódott, 1373-ban semmisenk nyilváníttatták a korábbi elidegenítéseket.

1478-ban Hunyadi Mátyás kérésére kezdődött meg a kolostorok hazai reformja, de ennek eredményéről nem tudunk (Keglevich, 2008.). A török előrenyomulás a 16. században közösségeik zömét megsemmisítette, újrალაპításuk csak a 18. században kezdődött el.

6 A pilisi és a bakonyi [zirci] apátok, szentszéki küldöttek közlik az egri és a nyitrai püspökökkel, hogy IV. Ince pápa itt ártírt 1251-es oklevele értelmében az esztergomi egyházmegyei határok ügyében eltiltják őket az esztergomi egyház kiközösítésétől, ellenkező esetben kiközösítéssel fenyegetik meg őket. 1333. EFL Esztergomi Székesfőkapitán Magánlevéltára, Acta radicalia 44. 1. 8; MNL OL DF 237 281.

A PILISI MONOSTOR PECSÉTJEI A 14. DEREKÁIG

Magyarország 18 középkori ciszterci monostora közül 15 apátjától őrződött meg egy vagy több pecsét, a konventek közül 11 pecsétje maradt ránk (Keglevich, 2012). Pilisnek itt is kitüntetett szerepe van, hiszen több apáti és konventi pecséttel is bírunk.

A „nemzetközi” diplomáciai szolgálattal ellentétben a hazai ciszterci apátságok a hiteleshelyi tevékenységből szinte teljesen kimaradtak (Keglevich, 1993). Mivel a ciszterci apátok pecsétje – még ha nem is volt közhitelű – tulajdonosuk egyházi hatáskörében érvényes volt, gyakran függesztették oda idegen oklevéladó egyházi ügyben hozott végzéséhez (Kosztá, 1993.; Keglevich, 2012).

Közjegyzői oklevélén is találkozhattunk apáti függőpecséttel. Albert aradi prépost a pilisi és a zirci apát pecsétjét is odafüggesztette azon 1246-i oklevéléhez, amelyben alávetettséget és engedelmséget fogadott az esztergomi érseknek (Békefi, 1891–92. I. 132. és n. 11.; Keglevich, 2012).

A ciszterci monostorok a 14. század derekán *conventus minutus*-nak számíthattak, így az 1351. évi törvény tilalmazta hiteleshelyi működésüket (Solymosi, 1984.; Takács, 1992.; Keglevich, 2012).

A ciszterci szellemiség a pecsétek kiképzésében ugyanúgy az egyszerűsége törekedett, mint az építészetben. Pecsétjeik a kortárs főpapi pecsétekhez képest egyszerűbb kivitelűek. A legelső ránk maradt magyar ciszterci apáti pecséteken architektónikus keret nélküli álló főpapi alakot ábrázoltak. A rendi szabályzat eleinte megsabta az ellen- v. kişpecsétek vésetét is, ennek megfelelően a contrasigillumok a főpapi alak helyett csak a pásztorbotot (és az azt tartó kezét) ábrázolták (Németh, 1960; Keglevich, 2012). Az első hazai fennmaradt ellenpecsét Pilis (1301). **8**

A 20 mm átmérőjű fekete viaszú – az apáti nagypecsétek mandorla alakjával ellentétben – kör alakú pecsétet természetes színű pecsétfészekbe nyomták. Pecsétmezejében pásztorbot, melyet egy kézfej tart. A konvencionális egyszerű kiképzéssel szemben érdekes, hogy a jobb oldalán hatágú csillag, bal oldalán fektetett holdsarló – ezek a jelek azonban inkább későbbre jellemzőek. Körirata két folytonos vonal között gótikus majuszkula, olvasata bizonytalan. 1301. júl. 24.: A csornai konvent magánlevéltára 5228. MNL OL DF 264 839. (Keglevich, 2012) [NÁ] **8**

7 1341. május 3.: Újlaki István pilisi apát és a konvent [Telegdi] Csanád esztergomi érsekkel szerződést köt. Az apát Csákány falu tizedeier cserébe évi 20 bécsi márkát fizet, 20 éven keresztül. Az apát erre az időre lemond az érsek számára két csallóközi birtokról, a jobbágysók és a bérllők által fizetett cenzusról, sőt, a földiek tulajdonjogáról is. EFL Hiteleshelyi Levéltár 53. 5. 7.; MNL OL DF 209 028. MES III. n. 561.; Békefi, 1891–92. I. n. 58.; Aoklt. XXV. n. 275.

8 [István] pilisi apát 1301-es ellenpecsétjéről készült fotómásolat. A csornai konvent magánlevéltára 5228. [Prenzenszki Erzsébet fényképe]

9 István apát 1311. évi pecsétje. A csornai konvent magánlevéltára D 5231. MNL OL DF 264 842. [Prezenszki Erzsébet fényképe]

10 Újlaki István pilisi apát 1341-es pecsétjéről készült fotómásolat

Az álló főpapi alak újra megjelenik István apát 1311. évi pecsétjén. Mandorla alakú természetes színű viaszba nyomott kb. 58 × 34 mm nagyságú pecsét. Ábrája szerint álló szerzetes alakja látható baljában pásztorbottal, jobbát áldásra emeli. Majuszkulás körirata: [SIG]ILLVM ABBATIS DE PE[LYS]. A transsumptumot kibocsátó István apát az áttírt diplomát kiadó, 1301. évi István pilisi apátot nagybátyjának mondja. (Keglevich, 2012). ⁹

A 7. és 10. képen Újlaki István pilisi apát pecsétje 1341-ből. Mandorla alakú fekete viaszba nyomott 55 × 32 mm nagyságú pecsét. Ábrája szerint konzolon álló főpapi alak látható jobbában pásztorbottal. Majuszkulás körirata két folytonos vonal között: +S(IGILLVM) FR(A)TRIS*STEPHANI**ABBATIS* DE PELIIS: EFL Hiteleshelyi Levéltár 53. 5. 7.; MNL OL DF 209 028. Pld: 1340. okt. 3. DL 71 356. [Pecsétje elveszett.] (Békefi, 1891–92.; Keglevich, 2012) [NÁ] ^{7, 10}

Gipszmásolata a BTM 66.2133. szám alatt található. Műanyag másolat a MNL OL DL 71 357. sérült példányáról – lásd 7. kép, alább – készült: MKCS V8. 779. (Békefi, 1891–92. I. 337.) Ugyanerről 3D nyomtatott műanyag másolatot őriz a MTA-DE „Magyarország a középkori Európában” Lendület Kutatócsoport 2016.3. számmal.

A 14. század derekától a pilisi apáti pecsétek is architektonikus tagolást mutatnak: az apát alakja fülkébe kerül, majd szétfeszíti a köriratot; mi több, mellékalakok és címer is megjelenik (Keglevich, 2012).

A 13. század első felében Magyarországon is érvényesült a konventi pecsét tilalmára vonatkozó citeaux-i előírás. A konventi pecsét hiánya, illetve a többi rendhez viszonyított igen késői megjelenése lehetetlenné tette, hogy jelentős hiteles helyi tevékenységet vigyenek (Solymosi, 1984). Ennek ellenére a szepesi apátság 1320-as évekbeli oklevelein fennmaradt a konvent pecsétje (Keglevich, 2012). Ezt a gyakorlatot követte a pilisi monostor is, évtizedekkel a konventi pecséthasználattól engedélyezve, 1335. évi pápai bulla előtt. Pilis 1301. és 1311. évi oklevelein két-két pecsét fűgött, sajnos, mindkettőn csak az apáti pecsét maradt meg. ^{7, 9} Pilisen és Szepesen kívül más ciszterciek is foglalkoztak hiteleshelyi oklevéladással, az 1351. reform előtt és után is. A közhiteltség megillette őket, s ha nem is számottevő mértékben, de adtak ki közhitelű okleveleket (Keglevich, 2012). A ciszter monostorok ugyan 1335 után már nem tudtak beilleszkedni a hiteleshelyek akkori kialakult struktúrájába, Pilis és Szepes esetében azonban a fentiek rámutatnak, a konvent

11 A pilisi konvent 1341-es pecsétjéről készült fotómásolat A 35 mm átmérőjű kör alakú pecsétet fekete viaszba nyomták. A pecsétkép a ciszterci szokásoknak megfelelően a Boldogságos Szűz Máriát ábrázolja ölében az Údvözítőt egy hosszúkás, támla nélküli trónuson ülve. A glóriás fején liliomos korona. Jobb kezével áttöleli a térdén álló gyermek Jézust. A Madonna mindkét oldalán háromágú liliomos korona. A mező jobb oldalán egy csillag (a nap) stilizált ábrázolása. (Talán az Údvözlő, tengernek csillaga (Ave maris stella) kezdetű Mária-himnusz hatására. Keglevich, 2012.) Gyöngysorok közé foglalt majuszkulás körirata két folytonos vonal között: +S(IGILLVM) FR(A)TRIS*STEPHANI**ABBATIS*DE PELIIS.

1341. máj. 3. EFL Hiteleshelyi Levéltár 53. 5. 7.; MNL OL DF 209 028. (Pld.: 1340. okt. 3. DL 71 356. Békefi, 1891–92. I. 255.; ennek a pecsétje ma lappang.) (Békefi, 1891–92.; Takács, 1992.; Keglevich, 2012.) [NÁ] Gipszmásolata a BTM 66.2132. szám alatt található. Fényképe: Békefi, 1891–92. I. 255.; MES III. 6. tábla.

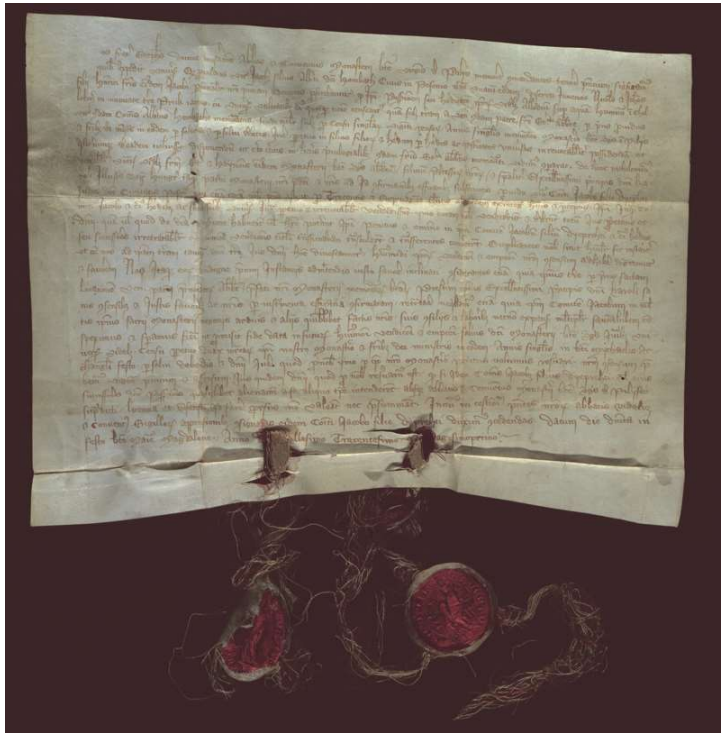
saját pecsétje nagyobb szerepet játszhatott. Kettőjükön kívül a borsmonostori, a cikádori, a toplicai és a zirci apátság levéltári anyaga jelentősebb (Solymosi, 1984). Ha a 14. század második felében ugyan csökkent okleveleik száma, a 15. században újfent nagyobb szerepet játszottak.

Pilis konventjének 1338-as-es pecsétje – a 13. század eleji borsmonostori után (DL 782) – a második hazai ilyen emlékünknél (Ok. 1338. május 13.: Archiv města Bratislavy, 362–70 / Pozsony város tanácsa. Középkori oklevelek és levelek, 66. DF 238692. Kiad. Aokl. XXII. n. 249.; Hervay, 1984. 249. Békefi nem említi). A konvent ezen pecsétjét – Miklós apát ugyanazon oklevélen függő pecsétjével egyetemben – csak digitális adatbázis fényképén állott módunkban tanulmányozni. A sokkal

jobb állapotban fennmaradt, 1341-es konventi pecsét is azt igazolja, hogy a kör alakú konventi pecsétek ábrázolásának – a rendi szabályzat által meghatározott módon – központi alakja – az általában közbenjáróként (Mediatrix) ábrázolt – Szűz Mária és a kis Jézus (Kumorovitz, 1944/1993). ^{11, 12, 13}

A kiállításon kiállítottuk a szentendrei Ferenczy Múzeum egyik – a pilisszentkereszt-klaštromkerti szórványteletről származó – „kincset”: János pilisi apát 1348 és 1354 között használt, bronz pecsétnyomójának (tipáriumának) a töredékét (és viaszlenyomatát). (Ferenczy Múzeum, Szentendre P–84.65.) Magyarországon ez az egyik legkorábbi ciszterci pecsétnyomó, az egresit a 14. századnál nem tudjuk pontosabban datálni (Hervay, 1984.). ¹⁴

¹ Archiv hlavného mesta SR Bratislavy Magistrát mesta Bratislavy, zbierka listín a listov 70, in: monasterium.net, URL <<http://monasterium.net/mom/SK-AMB/362/70/charter>>, accessed at 2016–09–14+02:00)

12 1341. júl. 22. István pilisi apát és a konvent két márka census fejében beleegyezik, hogy Jakab pozsonyi polgárnak a Csallóközben fekvő (Hideg) Hét birtokát – amelyet Jakab apja az apától kapott bérbe évi 20 pensáért – eladják Dypreht fia Jakab pozsonyi bírónak 370 talentumért. MNL OL DL 71 357. AO IV. n. 84.; AOKI. XXV. n. 499.; MES. III. n. 565. (Takács, 1992.; Keglevich, 2012) [NÁ]

13 A pilisi konvent 1341-es oklevelének vörös viaszba nyomott pecsétjéről (12.kép) készült műanyagmásolat (MTA-DE Lendület Kutatócsoport 2016.6. számmal) 3D scannelt fotója

14 A mandorla (32 × 38 mm) alakban álló főpap, jobb kezében pásztorbotot, a derekához hajlított balban könyvet tart. A bal karja mellett, könyektájban csillag, a mező hátterében nővényi ornamentika. Gyöngysorokkal keretelt, majuszkulás körirata: +S(I)GILLVM)+FR(ATR) I(S)+IOHA(NNIS+ABBAT)I(S)+DE+PELIS. Fénykép: Holl, 2000. 103. 34. kép.; (Keglevich, 2012.) (Más olvasat: FRATRIS helyett PRI; Benda – Benkő – Magyar, 2011. II. 2. 23. sz. 91.) Hátoldalán letörött fül helye. Az apát szolgálata végén kettőtörték. [BA].

IRODALOM
BÉKEFI, 1891. • F. ROMHÁNYI, 2000. • GUITTMAN, 2009.
• KEGLEVICH, 2008; 2012. • KOSZTA, 1993. • TAKÁCS, 1992.